

Transparency International: індекс сприйняття корупції

Андрій Бова,

кандидат соціологічних наук,
заступник начальника лабораторії кримінологічних досліджень
НДІ проблем боротьби зі злочинністю
Національної академії внутрішніх справ України

*Увагу науковців і журналістів постійно привертають дослідження організації Трансперенсі Інтернешнл. Серед них найвідомішим є "рейтинг корумпованості" різних країн. Однак опис цього рейтингу, що подається, зокрема, в ЗМІ, часом дуже поверховий. Метою нашого огляду є аналіз відомостей про організацію "Міжнародна прозорість" (саме так перекладається з англійської назва **Transparency International**), її ініціатив та проектів, методологічного підходу організації до розрахунку узагальненого рейтингу корумпованості, ознайомлення широкого загалу з основними результатами цього проекту, визначення взаємозв'язку корупції з соціально-економічним розвитком різних країн.*

Сфери діяльності Трансперенсі Інтернешнл

Міжнародна неурядова організація Трансперенсі Інтернешнл (ТІ) з 87 представництвами у різних країнах світу (секретаріат розміщено в Берліні), очолювана колишнім директором Світового банку Пітером Айгеном, діє в кількох напрямках. Вона співпрацює з приватним сектором та громадськими організаціями над створенням зводу ділових антикорупційних принципів та програм підготовки співробітників на основі кодексів професійної етики. На міжнародному рівні організація ініціювала ухвалення угод про відмову від хабарництва при укладанні державних контрактів. ТІ пропонує також текст багатосторонньої угоди про прозорість на обговорення Світової організації торгівлі. У межах своєї діяльності організація створила інтернет-портал, на якому розміщує інформацію про бібліографію, посібник з протидії корупції, звіти щодо

характеристики національних систем доброчесності окремих країн, оприлюднює результати наукових досліджень.

Працівники місцевих представництв ТІ розробляють і здійснюють антикорупційні програми (освітні кампанії у Чехії та Росії, вуличні театри в Уганді тощо), формулюють пропозиції щодо реформування державної влади і законодавства (наприклад, про свободу інформації та фінансування партій, запровадження корупційного реєстру фірм, які не можуть залучатися до виконання державних замовлень (у Німеччині), є експертами у спостережних комітетах з питань приватизації (в Болгарії, Словаччині) тощо.

Нині ТІ виступає з ініціативою забезпечити надання нафтовими компаніями даних про їхні виплати урядовим і державним компаніям, що дозволить громадянам і громадським організаціям скласти повніше уявлення про доходи держави (це викликано високим рівнем корупції у таких потенційно багатих країнах, як Нігерія, Ангола, Азербайджан, Індонезія, Казахстан, Лівія, Венесуела та Ірак [1, с. 3]. Коментуючи рейтинги корумпованості за 2003 рік, П. Айген наголосив, що громадянське суспільство має контролювати антикорупційні програми і припинити фінансову підтримку країнами-спонсорами та міжнародними фінансовими організаціями корумпованих компаній, викритих у даваних хабарів за кордоном. Діяльність ТІ широко підтримують громадські та урядові організації, а також великі національні і транснаціональні компанії.

Визначення рівня корумпованості у певній країні та порівняння показників зловживання владою у регіональному і глобальному аспектах є вельми актуальним завданням як у практичній боротьбі зі злочинністю, так і в науковому плані. Об'єктивні дані не завжди підходять для таких крос-національних порівнянь, оскільки законодавство різних країн посадові злочини трактує не однаково. До того ж, сама корупція має латентний характер і не може бути повністю відображена статистикою. Її дані часом ілюструють тільки якість роботи правоохоронних органів.

Багатогранність проблеми стимулює розробку найрізноманітніших дослідницьких проектів. Найпомітніші дослідження, що виявляли суб'єктивні показники корупції, за **цільовою вибіркою** умовно можна поділити на такі групи: опитування порівняно невеликої кількості експертів (їх, наприклад, здійснює "Дім свободи" (*Freedom House*)); опитування населення (Міжрегіональний інститут ООН з вивчення злочинності та правосуддя (*Interregional Crime and Justice Research Institute*), проекти "Євробарометр" Європейського Союзу і "Барометр нової Європи" Центру вивчення громадської політики (*Centre for the Study of Public Policy*)); оцінка ділового клімату серед значної вибірки підприємців (близько 70 – 150 респондентів у кожній країні), наприклад, обстеження Світовим банком бізнес-середовища у світі; узагальнення, за допомогою математики, показників корупції, отриманих з різних джерел (ТІ, Світовий

банк).

У свою чергу, регіональні і глобальні опитування за **характером запитань** можуть стосуватися як досвіду респондента, фактів корупції, знань про законодавство, можливих варіантів поведінки, пов'язаних з даванням хабара, так і сприйняття корупції – різних її оцінок, ставлень, прогнозів та установок щодо неї. Між цими індикаторами далеко не завжди існує щільний статистичний зв'язок. **Предмет** крос-національних соціологічних опитувань може полягати у виявленні різних видів і проявів корупції: від „блату” до захоплення держави, від адміністративної корупції до корупційної практики великих національних і транснаціональних компаній.

Трансперенсі Інтернешнл є однією з небагатьох аналітичних структур, поряд з фондом “Спадщина” (*Heritage Foundation*), Світовим банком, Світовим економічним форумом (*World Economic Forum*), Службою інформації журналу “Економіст” (*The Economist Intelligence Unit*), Колумбійським університетом (*Columbia University*), Світовим центром маркетингових досліджень (*The World Markets Research Centre*), Службою оцінки політичного ризику (*Political Risk Services*)), яка вираховує індекси корупції майже для ста країн світу.

Відома своїми антикорупційними ініціативами, ТІ впроваджує три дослідницькі проекти, спрямовані на визначення **Індексу сприйняття корупції** (від 1996 року; ретроспективний аналіз даних здійснено також за 1980 – 1985 та 1988 – 1992 роки), **Індексу хабародавців** (1999 та 2002 роки), **громадської думки щодо корупції** (2002 рік).

Індекс сприйняття корупції (ІСК) охоплює оцінки, надані підприємцями, вченими та аналітиками з ризиків щодо зловживання владою чиновниками з метою отримання особистої вигоди. Джерела, якими користується ТІ, не розрізняють на загальну адміністративну й політичну корупцію. Вищі значення ІСК (за шкалою від 0 до 10) свідчать про меншу актуальність проблеми корупції для певної країни.

Слід зазначити, що ряд аналітичних структур, зокрема й ТІ, для крос-національного порівняння подають конкретне значення корупції у певній країні. Інші, поряд із точним значенням, відносять країни до певних великих груп (“країни з низьким, середнім чи високим рівнем корупції” – „Дім свободи”; “країни з високим, середнім або низьким розвитком людського потенціалу” – ООН). Останній підхід дає, на нашу думку, менше можливостей для спекуляцій і елімінує певні статистичні похибки виміру явища.

Методологічні підходи до визначення корупції

ТІ будує індекс сприйняття корупції на підставі усереднених даних за певний проміжок часу, що дає змогу уникнути помилок, а також впливу активного упередженого обговорення проблеми корупції. Організація

використовує низку соціологічних опитувань, де зміст корупції визначається дещо по-різному. Звернемо особливу увагу на методологію обчислення індексу, зокрема, за 2001 – 2003 роки [2 – 4]. Розрахунки узагальненого показника здійснює професор університету Пассау (Німеччина) Йохан Граф Ламздорф. Він зазначає, що терміни “поширеність”, “частота”, “обмеження”, “звичайність”, “внесок у ділове середовище” пов’язані між собою. Усі вони відносяться до певної шкали корупції, вимірюючи її сутність [4, с. 4]. Крім того, в літературі розрізняють окремі форми корупції, наприклад, кумівство та корупцію у формі грошових виплат. Докладніше визначення корупції аналітичними структурами, дані яких були використані для розрахунку ІСК за 2003 рік, наводяться нижче [4, с. 4 – 5].

Щорічний довідник з міжнародної конкурентоспроможності Інституту розвитку управління в Лозанні (*The Institute for Management Development, Lausanne (IMD), 2001-2003*) включає думки респондентів стосовно того, “переважають чи ні хабарництво і корупція у державній сфері”.

Служба консультацій з політичних та економічних ризиків в Гонконзі (*The Political and Economic Risk Consultancy, Hong Kong (PERC), 2001*) запитувала, “якою мірою вплив корупції погіршує соціальне і ділове середовище”.

Служба інформації журналу “Економіст” (*The Economist Intelligence Unit (EIU), 2003*) визначає корупцію як ступінь використання службового становища (для вигод політичної партії) для отримання персонального фінансового зиску та прагне встановити рівень шкоди від корупції. Так, корупція є одним з більш ніж 60 індикаторів, що використовуються для виміру ризиків і прогнозування, якими переймається ця служба.

Прайсвотерхаузкоуперс (*PricewaterhouseCoopers (PwC), 2001*) запитує про частоту корупції у широкому контексті, зокрема у сфері експорту/імпорту або субсидій, уникнення податків.

Дослідження “Перехідні суспільства” (*Freedom House, Nations in Transit (FH), 2003*) визначає рівень корупції без надання подальших визначень.

В обстеженні ділового середовища у світі (*The World Bank's World Business Environment Survey (WBES), 2001*) Світовий банк ставить два запитання щодо корупції. Перше з них дає змогу визначити частоту корупційних явищ, а друге – оцінити вплив корупції на бізнес.

Колумбійській університет (*The State Capacity Survey by Columbia University (CU), 2003*) цікавиться серйозністю корупції у державних органах.

Світовий центр маркетингових досліджень (*The World Markets Research Centre (WMRC), 2002*) оцінює бюрократизм, можливість зіткнутися з корумпованими чиновниками та подібними групами. До цих видів корупції відносяться дрібні хабарі, значні за розміром випадки “відкату” та корпоративне шахрайство.

У проекті Світового банку і Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР) “Обстеження бізнес-середовища та результатів роботи підприємств” (*The Business Environment and Enterprise Performance Survey (BEEPS)*), 2002) визначилася частина нерегулярних додаткових платежів і вплив корупції на стан і розвиток бізнесу.

Багатосторонній банк розвитку (*Multilateral Development Bank (MDB)*, 2002) запитував експертів, відібраних з власних співробітників, пов’язаних з певною країною, про поширеність випадків корупції.

Методологія Світового економічного форуму (*Global Competitiveness Report (GCR) of the World Economic Forum (WEF)*, 2001-2003) дещо змінювалася, залежно від року. Зокрема, 2001 року в “Огляді конкуренції у світі” СЕФ запитував, чи є “поширеними/не поширеними нерегулярні, додаткові виплати, пов’язані з дозволами на імпорт та експорт, отриманням ділових ліцензій, сплатою податків або отриманням кредитів”. В “Огляді конкуренції в Африці” ставляться запитання про “проблематичність для бізнесу різних чинників, зокрема корупції” та “коли фірми вашої галузі ведуть бізнес з державою, яку частину від ціни контракту вони мають запропонувати як неофіційні додаткові виплати аби забезпечити укладання угоди”.

2002 року Світовий економічний форум в “Огляді конкуренції у світі”, змінивши дещо формулювання, збільшив кількість запитань. Запитання були змінені і в “Огляді конкуренції в Африці”. 2003 року респондентам пропонувалося відповісти на 7 запитань, оцінюючи поширення у фірмах недокументованих, додаткових виплат або хабарів, пов’язаних з: “(1) отриманням дозволів на експорт та імпорт; (2) діяльністю комунальних підприємств; (3) сплатою податків; (4) укладанням контрактів, отриманням ділових ліцензій; (5) отриманням кредитів; (6) впливом на законотворення та політику; а також (7) отриманням сприятливих юридичних рішень”.

Інформейшн Інтернешнл (*Information International (II)*, 2003) запитує про поширеність хабарів, впливу їхнього розміру на заняття бізнесом, частоту розподілу державних замовлень за принципом спорідненості та знайомств.

Геллап Інтернешнл на замовлення Трансперенсі Інтернешнл (*Gallup International on behalf of Transparency International (GI/TI)*) запитує: (1) наскільки поширене пропонування хабара політикам, керівникам державного апарату і суддям та (2) якою мірою витрати, пов’язані з такого роду платежами, є перешкодою для надійного ведення бізнесу, а також (3) як часто державні контракти надаються скоріше діловим асоціаціям, друзям і родичам, ніж укладаються на засадах конкуренції.

В межах теми цієї публікації слід зазначити деякі інші підходи до визначення корупції в експертних опитуваннях, обстеженнях ділового середовища та побудови агрегованих показників корупції. Так, Служба оцінки політичних ризиків (*Political Risk Services – PRS*) з 1982 року видає

Міжнародний довідник з ризиків у країнах (*International Country Risk Guide*). Оцінка корупції в уряді визначається на основі двох запитань: “ймовірність вимоги високих урядових чиновників надати спеціальні платежі” та “звичайність практики прийняття нелегальних платежів на нижньому рівні уряду” у формах “хабарів, пов’язаних з ліцензіями на імпорт і експорт, оподаткуванням, захистом поліції, позичками”.

Фонд “Спадщина”, аналізуючи статистичні дані, результати соціологічних та експертних опитувань з 1995 року, на підставі 10 факторів визначає комплексний індекс економічної свободи. Три фактори (“Торгова політика”, “Права власності”, “Регулювання”) стосуються оцінки зловживань владою у відповідних сферах.

Світовий банк здійснює кілька проектів, спрямованих на комплексне визначення рівня корупції. Він з 1996 року, застосовуючи процедуру математичного об’єднання власних статистичних даних та інших джерел, що оприлюднюють відомі аналітичні й дослідницькі інституції („Дім свободи”, „Служба інформації журналу „Економіст”, Служба оцінки політичних ризиків, Гелап Інтернешнл), будує агреговані показники, що відображають різні сторони державного управління. Показник **контроль корупції** охоплює різні типи і прояви хабарництва – використання державної влади для отримання приватного зиску, частота „нерегулярних платежів” чиновникам та працівникам суду, хабарі заради інтересу підприємства, сприйняття корупції у громадському секторі тощо. Проект “Обстеження бізнес-середовища та результатів роботи підприємств”, здійснюваний Світовим банком спільно з ЄБРР (1999 та 2002 роки), визначає різні сторони корупції, у тому числі й певні аспекти корупції адміністративної.

Світовий банк провів також у 1999 – 2002 роках обстеження громадського сектора 22 країн, ґрунтуючись на інформації, отриманій від населення, підприємців і чиновників. Адаптований для кожної країни опитувальник для представників державних органів містив, зокрема, запитання щодо поширеності покровительства, сприйняття корупції, її динаміки, механізмів, форм, етичних цінностей, обізнаності з антикорупційними нормами. А дослідження Університету ООН 1998 року спрямовувалося на визначення експертних оцінок ефективності бюрократії у 50 країнах Африки та Азії, зокрема динаміки хабарництва, частоти нерегулярних додаткових платежів, відсотків чайових до заробітної платні.

Основні принципи розрахунку Індексу сприйняття корупції та узгодження даних

Методологія побудови ІСК Трансперенсі Інтернешнл передбачає об’єднання кількох досліджень за три минулі роки, що дозволяє зменшити різкі коливання показника, на які можуть вплинути політичні скандали:

істотні зміни у рівні корупції відбуваються поступово, а громадське уявлення може формуватися під впливом якихось динамічних подій. До того ж, як наголошує економіст Дж. Ламздорф, відбираються проекти, де корупція чітко відмежовується від таких понять, як політична нестабільність або націоналізм. Дані зазначених вище структур збираються за різною методологією і виражені в різних шкалах, що не дає змоги здійснити просте співставлення між країнами.

Деякі інституції, такі як Прайсвотерхаузкуперс, Гелап Інтернейшнл на замовлення ТІ, Світовий банк (Обстеження ділового середовища у світі) здійснювали лише одне дослідження. Інші, зокрема Служба консультацій з політичних та економічних ризиків, Світовий економічний форум та Інститут розвитку управління проводили кілька опитувань впродовж 2001 – 2003 років. Світовий економічний форум публікує свої дані не лише в “Огляді конкуренції у світі” (*Global Competitiveness Reports*), а й в “Огляді конкуренції в Африці” (*Africa Competitiveness Reports*). Організація “Дім Свободи” та Служба інформації журналу “Економіст” ґрунтують свої висновки на опитуванні невеликої кількості експертів. У деяких проектах (Інституту розвитку управління, Обстеження ділового середовища у світі, Обстеження бізнес-середовища та результатів роботи підприємств, Світового економічного форуму) опитуванню підлягають порівняно великі вибірки резидентів (часом також з транснаціональних компаній), інші дані (Служба консультацій з політичних та економічних ризиків, “Дім Свободи”, Трансперенсі Інтернешнл/Гелап Інтернешнл, Інформейшн Інтернешнл, Багатосторонній банк розвитку, Колумбійський університет, Світовий центр маркетингових досліджень та Служба інформації журналу “Економіст”) відносяться до опитувань вихідців з тих чи інших країн.

ТІ прийняла стратегічне рішення щодо спрощення методології і виключення з ІСК результатів опитувань населення. Отже, індекс ТІ являє собою лише точки зору бізнесменів і аналітиків певних країн. Зокрема, 2000 року аналізувалися два джерела, які потім не включалися до подальших ІСК: Служба оцінки політичних ризиків, Міжнародне дослідження потерпілих від злочинів (*International Crime Victim Survey*) Міжрегіонального інституту ООН з вивчення злочинності та правосуддя (*UNICRI*).

Існують також дослідження, в яких корупція змішується з такими поняттями, як політична нестабільність чи націоналізм. Наприклад, індекс корупції в уряді, що подається у Міжнародному довіднику з ризиків у країнах, відображає не стільки рівень корупції, скільки політичний ризик корупції. Цей показник, як зазначає Дж. Ламздорф, є чутливим до ситуації з терпимим ставленням до корупції у тій чи іншій країні. ТІ зверталася до даних Служби оцінки політичних ризиків 1996 року і планує використовувати змінені дані у майбутньому [4, с. 3]. Як зазначає ТІ, проект UNICRI є практично єдиним опитуванням широкого кола громадськості у

різних країнах, що фіксує досвід віктимізації, визначає кількість потерпілих від вимагання хабарів.

Щоб довести методологічну обґрунтованість та узгодженість відібраних даних різних досліджень, на яких ґрунтується індекс сприйняття корупції, Дж. Ламздорф наводить коефіцієнти кореляції Пірсона і Кендела між показниками корупції різних досліджень [4, с. 9]. Можна передбачати, що чим вищою буде кореляція між показниками корупції, тим більше дані узгоджуватимуться між собою, а, отже, збільшиться й довіра до інтегрального індексу сприйняття корупції. Високі значення коефіцієнтів кореляції, поряд з невеликим стандартним відхиленням, свідчать про надійність даних. Використані ТІ дані, зокрема, для побудови ІСК 2003 року, виявляють загалом помірний або високий статистичний зв'язок. Однак кореляція між дослідженнями не може слугувати цілковитим обґрунтуванням певного рівня корупції в країні. Річ у тім, що різні аналітичні групи можуть користуватися даними одна одної, а також звертають увагу на ІСК при наданні власних оцінок.

Загальний алгоритм розрахунку індексу такий: дані з різних джерел ранжируються і нормуються, зводяться до однакових величин, потім обчислюється просте середнє для відповідної країни. Крім індексу, для кожної країни подається значення стандартної девіації, яке вказує, на скільки в середньому відхиляються індекси, обчислені іншими організаціями, від обрахованого Трансперенсі Інтернешнл ІСК. Згідно із законами математичної статистики, 95 % значень усіх спостережень лежить у межах плюс або мінус два стандартні відхилення. Якщо стандартне відхилення дорівнює одному балу і вище, то це свідчить про неузгодженість підвибірки джерел для певної країни (2003 року серед країн колишнього радянського блоку найбільша варіабельність даних зафіксована для Польщі, Румунії та Литви). У зв'язку з цим слід зазначити, що власне обчислення середнього балу можливе лише на більш-менш однорідній сукупності даних, показником якої є стандартне відхилення. Крім того, обчислення середнього балу вимагає, як правило, більшої сукупності даних. ТІ зазначає, що порівняння з результатами попередніх років повинні бути засновані на балі даної країни, а не на її місці (рангу) в загальному списку, оскільки щороку додаються нові країни. Для виявлення певних тенденцій необхідно звернутися до першоджерел, на яких ґрунтується індекс сприйняття корупції.

Деякі глобальні і регіональні тенденції корупції

Динаміка рейтингів ТІ загалом свідчить про те, що проблема корупції меншою мірою сприймається в індустріально розвинених країнах Заходу. І зрозуміло, адже бюрократія в цих країнах існує вже тривалий час, упродовж якого сформувалися відповідні традиції та законодавча база, а також механізми контролю громадянського суспільства над владою. Попри

це, навіть деякі країни Заходу не уникли політичних скандалів, пов'язаних з корупцією. Теоретичний аналіз і приклади зловживання владою у промислово розвинених країнах описані, зокрема, у творах Донатели делла Порти (*Donatella della Porta*), Сюзен Роуз-Аккерман (*S. Rose-Ackerman*), Роберта Теобальда (*R. Theobald*). Тим часом, у колишніх колоніях склалася інша культура надання державою послуг населенню, а формування влади відбувалося з урахуванням клієнтурних відносин.

У таблиці 1 подано динаміку рейтингів сприйняття корупції у країнах з перехідною економікою, а також середні бали у загальній вибірці та відповідно підвибірках, кількість джерел, що використовуються, для побудови ІСК. Спостерігається загальне зниження індексу у загальній вибірці (з 4,89 до 4,22 балів) та у вибірці, до якої входять країни колишнього СРСР (крім Балтії) – з 3,03 до 2,44. Зважаючи на наведені дані, сприйняття корупції в країнах Центральної та Східної Європи є дещо кращим за ситуацію з корупцією у країнах пострадянського простору.

Країни колишнього СРСР (крім Балтії та Білорусі) виявляють подібність у значеннях ІСК. За соціалізму історично склалося таке явище, як „блат”. Пізніше, з початком номенклатурної приватизації, роль дружніх зв'язків підвищилася, стали вагомими масштаби підкупу посадових осіб з боку бізнесу, почалося захоплення економіки й державної влади корпоративно-клієнтарними групами. Відтак корупція стає соціокультурним чинником, що уповільнює економічний розвиток і є індикатором неефективного адміністрування.

Таблиця 1

**Динаміка корупції у країнах з перехідною економікою та в світі
Центральна та Східна Європа**

Країна	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Албанія	-	2,3	-	-	2,5	2,5
Боснія і Герцеговина	-	-	-	-	-	3,3
Болгарія	2,9	3,3	3,5	3,9	4,0	3,9
Хорватія	-	2,7	3,7	3,9	3,8	3,7
Чехія	4,8	4,6	4,3	3,9	3,7	3,9
Естонія	5,7	5,7	5,7	5,6	5,6	5,5
Угорщина	5,0	5,2	5,2	5,3	4,9	4,8
Латвія	2,7	3,4	3,4	3,4	3,7	3,8
Литва	-	3,8	4,1	4,8	4,8	4,7
Македонія	-	3,3	-	-	-	2,3
Польща	4,6	4,2	4,1	4,1	4,0	3,6
Румунія	3,0	3,3	2,9	2,8	2,6	2,8
Словаччина	3,9	3,7	3,5	3,7	3,7	3,7
Словенія	-	6,0	5,5	5,2	6,0	5,9
Югославія	3,0	2,0	1,3	-	-	-
Чорногорія	-	-	-	-	-	2,3
Середній показник у країнах Центральної та Східної Європи	3,95	3,82	3,93	4,23	4,11	3,78

Андрій Бова

Країни колишнього СРСР (крім Балтії)

Країна	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Вірменія	-	2,5	2,5	-	-	3,0
Азербайджан	-	1,7	1,5	2,0	2,0	1,8
Білорусь	3,9	3,4	4,1	-	4,8	4,2
Грузія	-	2,3	-	-	2,4	1,8
Казахстан	-	2,3	3,0	2,7	2,3	2,4
Киргизстан	-	2,2	-	-	-	2,1
Молдова	-	2,6	2,6	3,1	2,1	2,4
Росія	2,4	2,4	2,1	2,3	2,7	2,7
Таджикистан	-	-	-	-	-	1,8
Україна	2,8	2,6	1,5	2,1	2,4	2,3
Узбекистан	-	1,8	2,4	2,7	2,9	2,4
Середній показник по країнах колишнього СРСР (крім Балтії)	3,03	2,38	2,46	2,48	2,7	2,44
Загальна кількість країн з перехідною економікою	12	24	20	17	20	26
Середній показник ІСК у загальній вибірці	4,89	4,60	4,76	4,76	4,56	4,22
Кількість країн у загальній вибірці	85	99	90	91	102	133
Кількість використаних досліджень для розрахунку ІСК	-	17	16	14	15	17
Кількість організацій	-	11	9	8	10	13

Україна 1998 року мала 2,8 бала (стандартне відхилення становило 1,6 бала), посідаючи 70 місце; 1999 року – 2,6 (відповідно стандартне відхилення – 1,4 і 77 місце); 2000 року (найгірший результат) – 1,5 (0,7 і 88); 2001 року – 2,1 бала (1,1 і 83). 2002 року Україна була охоплена 6 дослідженнями, в тому числі такими, як „Огляд конкуренції у світі” Світового економічного форуму за 2000 – 2002 роки, обстеження Світовим банком ділового середовища у світі за 2001 рік, Служби інформації журналу “Економіст” за 2002 рік; рейтинги “Дому свободи” за 2002 рік. Тоді ІСК дорівнював 2,4 бала, що забезпечило їй 86 місце. Неузгодженість оцінок щодо корупції в українському суспільстві виявилася низькою (0,7 бала).

2003 року для нашої країни індекс обчислювався з огляду на такі дослідження: „Огляд конкуренції у світі” Світового економічного форуму за 2000 – 2003 роки, обстеження Світовим банком ділового середовища у світі за 2001 рік, Служби інформації журналу “Економіст” за 2003 рік, “Дім свободи” за 2003 рік, Колумбійський університет за 2003 рік, “Обстеження бізнес-середовища та результатів роботи підприємств” Світового банку і ЄБРР за 2002 рік, Багатосторонній банк розвитку – 2002 рік, Світовий центр маркетингових досліджень – 2002 рік. Значення ІСК суттєво не змінилося – 2,3 бала (відповідно 111 місце) з найменшою варіабельністю оцінок (стандартне відхилення – 0,6), що дає підстави стверджувати про всебічну оцінку (в межах обраної методології) зловживання владою у нашій країні, порівняно, наприклад, з Білоруссю, яка охоплювалася лише

5 дослідженнями.

ІСК за 2003 рік розраховувався для країн, охоплених мінімум трьома дослідженнями. Як зазначає ТІ, значними масштабами поширення корупції характеризуються такі країни, як Бангладеш, Нігерія, Гаїті, Парагвай, М'янма, Камерун, Ангола, Таджикистан, Кенія, Грузія, Азербайджан та Індонезія – країни з показником, нижчим за 2 бали у новому Індексі. Країни з показником вище 9 балів, тобто з низьким рівнем сприйняття корупції, – це багаті країни, а саме Фінляндія, Ісландія, Данія, Нова Зеландія, Сінгапур і Швеція. Зауважимо, що середні позиції по ІСК за 2003 рік посідають Коста-Ріка (4,3), Греція (4,3), Республіка Корея (4,3), Білорусь (4,2), Бразилія (3,9), Болгарія (3,9), Чехія (3,9).

На підставі даних із джерел, які регулярно використовуються для індексу, – продовжує П. Айген, – Австрія, Бельгія, Колумбія, Франція, Німеччина, Вірменія, Малайзія, Норвегія і Туніс демонструють поліпшення ситуації з корупцією, тоді як у Аргентині, Білорусі, Чилі, Канаді, Ізраїлі, Люксембурзі, Польщі, США і Зімбабве ця ситуація погіршується [1, с. 3].

Корупція і соціально-економічний розвиток

Корупція неодноразово розглядалася у поєднанні з такими явищами і процесами, як ступінь демократії, ефективність державного управління, рівень ВВП, глобалізація, якість навколишнього середовища та ін. [див., наприклад, 5; 6]. Наше порівняльне дослідження спрямоване на виявлення співвідношення індикаторів, які відображають якість розвитку людського потенціалу та його складових і корупції. Автором використано емпіричні масиви, зібрані ООН у ході підготовки звітів про людський розвиток за 2002 та 2003 роки.

У Доповіді ООН про людський розвиток за 2002 рік містилися статистичні дані, на основі яких визначалися показники розвитку людського потенціалу: індекс очікуваної тривалості життя (розраховується на підставі очікуваної тривалості життя при народженні), індекс рівня освіти (розраховується на підставі рівня грамотності й кількості осіб, що вступили до навчальних закладів першого, другого і третього рівнів), індекс ВВП (розраховується на підставі частки ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності місцевої валюти відповідно до долара США), індекс розвитку людського потенціалу – ІРЛП (розраховується на підставі зазначених вище індексів тривалості життя, освіти та ВВП). Дані щодо очікуваної тривалості життя і ВВП представлені на 2000-й, а освіти – на 1999 рік [7, с. 149 – 152]. Чим вище значення цих індексів за шкалою від 0 до 1, тим відповідно вищими є показники тривалості життя, освіченості, ВВП та загалом людського потенціалу тієї чи тієї країни. За даними Програми розвитку ООН, спостерігається падіння значення ІРЛП в Україні, перехід її з групи країн

Андрій Бова

з високим ІРЛП до групи країн з середнім розвитком. 2002 року наша країна посіла 80 місце серед 173 країн світу, опинившись між Казахстаном і Грузією. 2003 року Україна посідала 75 позицію серед 175 країн між Таїландом і Казахстаном.

Додатково залучено також агрегований показник контролю корупції Світового банку, який є альтернативою ІСК (вимірюються від -2,5 до 2,5 бала із середнім значенням, що дорівнює 0). Україна за показником контролю корупції 2001 року (узагальнювалося загалом 17 досліджень 15 міжнародних організацій) мала -0,90 бала.

Таблиця 2 демонструє статистичну значущість усіх коефіцієнтів кореляції: чим менший рівень корупції, тим краще живе населення. ІСК Трансперенсі Інтернешнл також має високу кореляцію з показником контролю корупції Світового банку ($r=0,967$ $p<0,01$), що може бути пояснено, зокрема, спільними джерелами, на яких будуються обидва індекси.

Таблиця 2

Взаємозв'язок корупції з соціально-економічним розвитком, 2001 р.

	Рівень ВВП на одну особу (з урахуванням паритету купівельної спроможності)	Індекс очікуваної тривалості життя	Індекс рівня освіти	Індекс ВВП	Індекс розвитку людського потенціалу
ІСК, 2001 (n=90)	,878**	,600**	,625**	,847**	,758**
Контроль корупції (n=150)	,828**	,536**	,515**	,766**	,652**

* Коефіцієнт кореляції є статистично значимим на рівні $p<0,01$.

Таблиця 3

Взаємозв'язок корупції з соціально-економічним розвитком, 2002 р.

	Рівень ВВП на одну особу (з урахуванням паритету купівельної спроможності)	Індекс очікуваної тривалості життя	Індекс рівня освіти	Індекс ВВП	Індекс розвитку людського потенціалу
ІСК, 2002 у загальній вибірці (n=101)	0,863**	0,546**	0,571* *	0,820**	0,706**
ІСК, 2002 для країн із перехідною економікою (n=20)	0,779*	0,421	0,612*	0,766*	0,829*

* Коефіцієнт кореляції є статистично значимим на рівні $p<0,05$.

** Коефіцієнт кореляції є статистично значимим на рівні $p<0,01$.

Ми ставили за мету з'ясувати також питання, чи зберігається зв'язок між показниками, що характеризують корупцію, та даними, що відображають соціально-економічний розвиток. Для аналізу довелося скористатися необхідною статистикою, яка міститься в Доповіді ООН про людський розвиток за 2003 рік. "Цілі в галузі розвитку, сформульовані в декларації тисячоліття: міждержавний договір про рятування людства

від злиднів” (дані щодо очікуваної тривалості життя і ВВП представлені на 2001 рік, освіти – на 2000–2001 роки) [8, с. 237 – 240]. Зазначимо, що ІСК за 2002 рік, розрахований ТІ, ґрунтується на джерелах 1999 – 2001 років.

Виявилось, що ІСК доволі щільно пов’язаний з показниками соціально-економічного розвитку (див. таблицю 3). Усі кореляційні зв’язки можуть характеризуватися в більшості випадків як слабкі або помірні. У загальній вибірці найбільші значення за ІСК та ІРЛП мають такі країни, як Данія, Фінляндія, Нова Зеландія, Ісландія, Швеція, Канада, Люксембург, Нідерланди, Великобританія; найменші – Ангола, Малаві, Танзанія, Замбія.

Додатково, із загальної вибірки, була сформована підвибірка з 20 країн з перехідною економікою. Серед них найвищі значення за ІСК та ІРЛП продемонстрували Словенія, Естонія, Угорщина, Литва, Білорусь, Польща, Чехія, найнижчі – Молдова, Азербайджан, Албанія, Грузія, Узбекистан, Казахстан. Взаємозв’язок показників у цій підвибірці узгоджується із загальною тенденцією.

Варто наголосити на подібності рейтингів сприйняття корупції за різні роки. Наприклад, коефіцієнт ІСК за 2001 та 2002 роки становить 0,991 (це можна пояснити дублюванням джерел). Тенденція зв’язку між сприйняттям корупції та соціально-економічною статистикою зберігається в різні роки. Чим вищий ІСК (а відтак країна сприймається як менш корумпована), тим більший потенціал має людський розвиток та його складові. Отже, дані, зібрані ТІ, можуть бути використані для пошуку емпіричних закономірностей і пояснення певних соціально-економічних явищ.

З огляду на викладене можна зробити такі **висновки**. ТІ прагне задіяти ресурси держави (удосконалення управління і реформа законодавства, збільшення покарань за посадові злочини), приватного сектора (запровадження кодексів поведінки і рамкових угод для зменшення корупції) і громадянського суспільства (проведення антикорупційних кампаній, контроль за владою) з метою подолання корупції. Оскільки виявлені злочини являють лише верхівку великого айсберга, ТІ здійснює наукову діяльність, зокрема, щодо визначення рейтингів корумпованості на підставі узагальнення за трирічні періоди результатів досліджень. На нашу думку, серед переваг методології ІСК необхідно виокремити такі:

1. Інтеграція якомога ширшого спектра оцінок аналітичних інституцій, які тривалий час вивчають проблему корупції. При цьому рейтинг корумпованості включає як експертні опитування, так і обстеження ділового клімату.

2. Уніфікація результатів розрахунку та обчислення не лише середнього значення ІСК по країнах, а й додаткового показника

стандартного відхилення, що відображає узгодженість наведених даних.

3. Висока кореляція результатів досліджень проблеми корупції, що підвищує обґрунтованість включення до ІСК різних досліджень.

До певних недоліків ІСК, на наш погляд, можна віднести:

1. Залучення переважно результатів опитувань експертів, здійснених іншими дослідницькими інститутами. Кожне дослідження, використане ТІ для побудови індексу, має все ж власну методологію, неоднакове визначення корупції, різних її форм та різні критерії оцінки її рівня, специфічну процедуру обчислення інтегральних показників. Індекси, побудовані на основі даних, що виявляють високу кореляцію для певної групи країн, є релевантними саме для них. Отже, для кожної країни існує свій, специфічний (в сенсі використаних даних) рейтинг. Крім того, порядок відбору і кількість експертів безперечно впливають на результат оцінки корупції в тій або іншій країні, підвищуючи роль суб'єктивного чинника.

2. ТІ використовує різну кількість опитувань, проведених у різні роки. Тому неоднорідність джерел не дає змоги для цілковито надійного порівняння оцінок різних країн і даних індексу. Для визначення тенденції зміни ІСК ТІ радить звернутися до першоджерел, які використовуються для розрахунку узагальненого рейтингу корумпованості. Ряд аналітичних структур взагалі не мають даних у динаміці. А тому, навіть маючи їхні результати, важко оцінювати тенденції корупції у певній країні.

3. ТІ обчислює лише один індекс сприйняття корупції, коли інші дослідницькі структури, поряд з дослідженням рівня корупції, надають ще й різноманітні показники, які характеризують стан демократії, ефективність управління, економічний розвиток тощо (що, звісно, не заважає зіставляти ІСК з даними різних проектів). Наявність лише одного показника рівня корупції не дає змоги подати розгорнуті практичні рекомендації щодо її зменшення.

На сьогодні Індекс сприйняття корупції є одним з вагомих показників, на які орієнтуються іноземні інвестори та аналітичні структури наближених до урядів високорозвинених країн світу. Його застосовують у політологічних та економетричних дослідженнях для пояснення ефективності державного управління, економічного розвитку та рівня демократії. Власне, індекс поділяє країни між геополітичним Півднем і Північчю. Ця тенденція зберігається не лише за вектором сприйняття корупції, а й в соціально-економічному плані. Водночас загальний характер індикатора не дає змоги зафіксувати різні прояви корупції та дати докладні поради стосовно протидії цьому явищу.

Література:

1. Новый Индекс показал, что девять из десяти развивающихся стран нуждаются в срочной практической поддержке для борьбы с коррупцией.

Пресс-релиз. – М., Трансперенси Интернешнл, 2003. – 7 октября.

2. **Lamsdorff J. G.** Background Paper to the 2001 Corruption Perception Index. Framework Document. Transparency International and Gottingen University, June. – 2001.

3. **Lamsdorff J. G.** Background Paper to the 2002 Corruption Perception Index. Framework Document. Transparency International and Gottingen University, 2002. – July.

4. **Lamsdorff J. G.** Background Paper to the 2003 Corruption Perceptions Index. Framework Document 2003. Transparency International (TI) and University of Passau, 2003. – September.

5. **Mauro P.** The Effects of Corruption on Growth, Investment, and Government Expenditure: A Cross-Country Analysis // *Corruption and the Global Economy* / Ed. Kimberly A. E. – Washington, D.C., 1997.

6. **Broadman H. G., Recanatini F.** Seeds of Corruption: Do Market Institutions Matter? // World Bank Policy Research Working Paper 2368. – 2000.

7. Human Development Report 2002. Deepening democracy in a fragmented world. – N. Y., Oxford, Oxford University Press, 2002.

8. Human Development Report 2003. Millennium Development Goals: A compact among nations to end human poverty. – N.Y., Oxford, Oxford University Press, 2003.